

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

УЗ ЈУБИЛЕЈ ПРОФЕСОРА МИХАИЛА СТЕВАНОВИЋА

Михаило Стевановић рођен је 3. априла 1903. године у Пиперима, Црна Гора. Основну школу завршио је у Ђелији Пиперској, а гимназију је учио у Подгорици, Никшићу и у Пећи. Лингвистичко образовање добио је на Београдском универзитету у школи проф. А. Белића. Наскоро после завршетка студија (1927) иако ради прво у средњој школи, и то у провинцији, Стевановић се почиње бавити научним радом. Са урођеним даром за језичку анализу, са тананим језичким осећањем и са солидном спремом, он се већ 1929. године јавља са једним прилогом у цетињским Записима. Од тога рада до овога свога јубилеја, а то је скоро четрдесет и пет година, М. Стевановић активно ради на науци о језику, изузев година другог светског рата када, наравно, ни он, као ни многи његови истомишљеници, није узимао никаквог учешћа у јавном животу. Број објављених Стевановићевих радова у овом периоду пење се до цифре од око три стотине. Број несумњиво импозантан, а његов значај постаје још већи када се овоме дода да међу тим радовима има и студија и књига чији број страница прелази по неколико стотина, а гдекад се приближава и хиљади.

Разнолика је језичка проблематика која је привлачила пажњу проф. Стевановића: од дијалектолошке и акцентолошке преко општелингвистичке до синтаксичке. Управо би се могло рећи, ако се пажљивије прати научна активност његова, да се научни рад проф. Стевановића може поделити у три међусобно повезана периода: први период, 1929—1950, прожет је дијалектолошком проблематиком; други период носи печат општелингвистичке проблематике на материјалу српскохрватског језика, а тај се период протеже од 1950. до 1960. па и даље; трећи период, који још увек траје, има изразито синтаксичко обележје. Наравно, ни у једној периодизацији, па ни у овој не могу се дати тачне границе. За једног научника какав је М. Стевановић, тако одређени периоди, периоди у којима би се проучавала само уска проблематика по једне од области које су овде истакнуте, никако не долазе у обзир.

Ту је реч само о раздобљима стваралачког рада М. Стевановића у којима је његово научничко интересовање било усредсређено претежно на проблеме по једне те области, а, сасвим разумљиво, уз ту проблематику ишле су и оне друге. У свим тим периодима, и у свим својим научним прилозима, проф. Стевановић је тражио решења дотада нерасветљеним питањима из области језика. А сваки његов рад је заснован не само на веродостојном материјалу него је и проткан тананим анализама; и сваки његов рад је продубљивао токове научних подухвата и ширио међе наших научних сазнања.

Међу првим већим радовима проф. Стевановића налази се његова монографија *Источноцрногорски дијалекат*, у којој је дат потпун и целовит опис једног говора ијекавског наречја чија цела структура зна за многе специфичности, како у фонетици, тако и у морфологији, синтакси и акцентуацији. Када се овоме раду дода опис акцената пиперског говора, који је рађен у исто време, иако није и објављен заједно са студијом о источноцрногорском дијалекту, сагледава се целокупна дијалекатска проблематика ове говорне области штокавског дијалекта. Рад о акцентуацији пиперског говора, у коме је дат систем акцентуације једног говора са старијом акцентуацијом, наговештавао је нашег будућег прозодијског кодификатора. И стварно, одмах после завршетка другог светског рата, проф. Стевановић приступа обради наших акцената: прво у посебним мањим или већим расправама да би све то нашло пуну примену у његовом делу *Савремени српскохрватски језик*.

Први период научне делатности проф. Стевановића, започет наведеном дијалектолошком студијом, и завршава такође већом дијалектолошком студијом *Ђаковачки говор*. У томе делу немамо стандардну синхрону дескрипцију једног говора, као што се то најчешће даје у оваквим монографијама; ту имамо лингвистичку студију о једном говору који је, стицајем историјских околности, већ губио своје класичне особине. Овом студијом наша наука добила је не само један нов образац рада на проучавању наших дијалеката, него се померају знатно раније утврђене границе призренско-тимочких говора: Призрен није више најдаља тачка ове дијалекатске области на тој страни, него се она протеже и на Ђаковицу, која је, по основним својим карактеристикама, саставни део тога дијалекатског типа.

И у овом периоду рада М. Стевановића могу се осетити његове склоности ка синтакси и синтаксичким проблемима. То потврђују његови радови из тога времена: *Облик субјекта пасивних реченица*; *Један њрилог објашњењу имперфективног аориста*; *Један њрилог српско-*

хрвајској синтакси и др. У овом последњем раду разматра се проблем који су превиђали многи ранији граматичари и синтаксичари. Мислимо на однос између инструменталне и социјативне конструкције. На основу више примера, а насупрот раније усвојеном схватању, Стевановић доказује да у примерима као: *окрећала њреврћала с њоме*; или: *и с љућим гворим гласом* — предлогу *с* „апсолутно нема места“, иако све те примере наводи и Даничић у тој форми, и без икакве напомене о њиховој синтаксичкој вредности. На основу подробне анализе Стевановић повлачи јасну границу између примера који су овде наведени и оних типа: *ћражси ћавола са свећом*, где свећа није инструменат него највише опрема, а свакако заједница, и као таква захтева употребу предлога *с*.

У првим послератним годинама научна активност проф. Стевановића се знатно појачала. Као наставник на Филозофском факултету, прво као доцент до 1947, затим као ванредни до 1951. и од тада као редовни професор (а наскоро после тога он постаје прво дописни па затим редовни члан Српске академије наука и уметности), Стевановић на широком плану развија међу својим ђацима и сарадницима проучавање проблематике српскохрватског књижевног језика. То лепо могу да илуструју наши језички часописи из последњег периода. А и ту је проблематика разнолика: од чисто фонетске преко морфолошке и акценатске до синтаксичке. Колико је рад М. Стевановића у овом периоду био прожет том проблематиком показале неколико наслова из његове библиографије: *Двојство облика њосесивних њридева и заменица на -ов и -ин*; *Пойридевлавање глаголског њрилога на -ћ и*; *Синтаксичке и стилске вредности њредлога с*; *Посћанак и значења именица на -ло*; *Сћварање дужине њрейходног слога или њрелаз л у о*; *Граница слога у речима српскохрвајског језика*; *Имћеративне сложенице* и др. И ови наслови јасно показују у којим правцима се кретала научничка мисао проф. Стевановића у овом периоду. Ту је целокупна проблематика стандардног српскохрватског језика. Свако питање, наизглед просто и једноставно, или можда већ обрађивано у нашој науци, под пером проф. Стевановића потврђивало је исправност његовог стављања међу нерешена питања, а после тога се у Стевановићевим радовима даје као дефинитивно решено и скинуто са списка питања која чекају свога проучаваоца. Сваки од ових радова бацао је и поглед на шири круг питања која неминовно прате проблеме ове врсте. Тако се, нпр., не може говорити о преласку *л у о* ако се не уоче и све прозодијске последице губљења полугласника, не може се говорити о граници слога ако се не познају многе друге фонетскоморфолошке промене и цела природа гласова у нашем језику и слично.

У овом периоду свога рада, ми мислимо да је то потребно истаћи, проф. Стевановић се бави и проучавањем македонског и држи специјалне курсеве, прве на Универзитету у Београду, из проблематике тога тек сада равноправног члана јужнословенске језичке заједнице и први код нас даје научни приступ македонском језику.

Иако је овај период испуњен општејезичким проблемима, ни тада није у потпуности запостављена област дијалектологије. Истина, проф. Стевановић сада сам не врши дијалектолошка испитивања, али је захваљујући њему, у том периоду стасала читава једна генерација младих дијалектолога, многе области, које су до тада биле неистражене, нашле су своје испитиваче који су радили под непосредним руководством проф. Стевановића. У том периоду ми смо добили описе многих до тада неиспитаних говора: од централне и северозападне Србије, преко Црне Горе до Херцеговине. У свим тим радовима присутан је и проф. Стевановић као организатор, један од руководилаца и као стални прагилац и помагач у раду.

Наравно, ни у овом периоду нису изостале посебне лингвистичке студије: *О значењу имперфекта и аориста у српскохрватском језику; Одредбе самосталних речи; Поводом књиге А. Симојихевића* и сл. А ови радови најављују нови период у коме ће преваходно преовладати синтаксички проблеми.

За овај период, без сумње, од посебног је значаја рад проф. Стевановића на припремама заједничког правописа. Он је био не само један од главних учесника у раду правописне комисије него и један од стилизатора правописа. А томе је претходио, или му био напоредан, његов интензивни рад на проучавању историје савременог српскохрватског књижевног језика, поготову језика Вукова периода и језика самог Вука Ст. Караџића.

Обухватан је, од огромног значаја и, можемо рећи — константан рад проф. Стевановића на проучавању синтаксичких система српскохрватског језика. Он те системе проучава и синхроно и дијахроно, у њиховом историјском развоју — из периода у период модерне епохе књижевног српскохрватског језика. Синтакса је, рекли смо, одувек посебно интересовала М. Стевановића. У овом периоду она је у потпуности закупила његов научни интерес. То потврђује и време које јој је посветио, и број радова и њихова научна генеза, која је у резултату дала Стевановићев целовит и синтетизован поглед на све битне чиниоце синтаксичких система српскохрватског језика. У својим радовима, и у мањим и у већим, Стевановић увек помиче границе наших сазнања о питањима којима су они посвећени. Доследан своме поступку синтетичког посматрања да-

тих феномена и са посебним смислом за анализу у готово сваком од тих радова, он даје своја тумачења и коначна, у еволутивном смислу, решења постављених проблема. Јасним интерпретацијама и уверљивим доказима, он, рецимо, открива заблуде низа лингвиста, страних и домаћих, да се на основу самог облика глагола у словенским језицима може одредити глаголски род. Стевановић ту скреће пажњу на чињеницу да су неки глаголи, потпуно истог облика, и активни, и пасивни, и медијални, а да, обрнуто, други глаголи различитог облика могу бити истог глаголског рода, што дати глаголски систем помера на семантичко-синтаксички ниво језика (уп. радове: *Глаголски род и њихова веза у вези с њим*; — *Проблем глаголског рода и њихови глаголи у српскохрватском језику*). У својим радовима о глаголском роду М. Стевановић искорењује у науци скоро општеприхваћену заблуду идентификовања прелазности глагола с активношћу, а непрелазности с њиховом медијалношћу. Утврђујући, сасвим прецизно, односе објекта према глаголској радњи и према њеном субјекту као суштину дијалезе, он предочава да су непрелазни глаголи типа *скакајши* и *тврчајши* исто толико активни колико и глаголи типа *сећи* или *чијати*, а да су *волејши* и *поштовајши*, с друге стране, прелазни глаголи, иако су несумњиво медијални.

Низ значајних расправа и студија посвећених систему глаголских облика резултат су Стевановићевог проучавања њихових значења и функција у синтаксичкој структури српскохрватског језика. Сваки од тих радова, међу којима се и по обиму и по значају истиче његова студија *Функције и значења глаголских времена*, представља даље расветљавање проблема које води дефинитивном уобличавању датог система. Прихватајући Белићеву основну поделу употребе тих облика на познате три синтаксичке категорије, Стевановић оказује да се сва времена не употребљавају и у правом и у релативном временском значењу, већ се нека од њих (имперфекат и плусквамперфекат, нпр.) само релативно временски употребљавају. Он у свом учењу, даље, одређује границу између праве (индикативне) и релативне временске службе глаголских облика перфекта и квалификативног презента, између временске и модалне употребе свих времена, утврђује да футур II и није време већ модус, расветљава могућност алтернативне употребе појединих глаголских облика тачним утврђивањем услова и ограничења дате њихове употребе. Насупрот А. Мејеу (*Antoine Meillet*) и А. Мусићу, Стевановић доказује да перфекат свршених глагола никада не губи потпуно глаголски карактер, а уз то, и насупрот Белићевом мишљењу, констатује да такав перфекат није само глаголског, него и придевског

карактера, да је придевско обележје доминантније у перфекту медијалних, а да је глаголски карактер претежнији у истом облику активних глагола. Тумачећи синтаксичке феномене који глаголске системе повежу и с другим језичким системима, проф. Ставановић тачно утврђује различне услове попридевљавања партиципа (глаголских прилога и глаголских придева), као и услове могућности напоредне употребе облика радног и трпног придева у придевској функцији и са одликама придева, изко је први везан за одређену службу субјекта, а други за такву службу објекта.

У синтакси реченице запажено је Стевановићево разграничење правих непотпуних реченица (исказа) од привидно непотпуних и даља класификација и једних и других тих реченица. Његова подела реченичних делова са функцијом одредбе имсничких речи (*Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима*) постала је општеприхваћена у науци о језику. А може се рећи да је он дао и досад најодређеније разграничење модалних и темпоралних (индикативних) реченица. Прецизније и документованије од других синтаксичара, у студији *Карактер значења везника као стовних знака унутарње везе међу реченицама*, Стевановић је одредио суштину семантичко-синтаксичке вредности везника као језичких знакова, ревидирао је мишљења да везници сами собом могу бити носиоци било кога одређеног значења, ознаке модалности реченица или чега сличног. Он је утврдио реченичне функције акцентованих везника, тих, по природи њиховој, иначе неакцентованих речи. У истој је студији, фундаменталној за његова схватања о језику, на многим случајевима одсутности конкретних језичких знакова истакао значај и улогу контекста, односно целокупности језичких прилика за разумевање садржаја језичког знака.

У целокупној области синтаксе реченице српскохрватскога језика Стевановић је много пажње посветио синтагми, посебно падежној. Његова проучавања у овој области дају нова решења у тумачењу значења, почев од објашњења појединих необичних облика у њима, — до утврђивања система семантичко-синтаксичких алтернација синтагми (*Синтаксичка синонимика, њен карактер, улога у развоју језика и значај за проучавање стила писаца; — Алтернативност употребе неких синтаксичких јединица* итд.).

Генеза Стевановићевих синтетичких дела, у конкретним остварењима толико богата, показује еволуцију његових схватања језичке проблематике уопште. После великог броја студија из готово свих области науке о српскохрватском језику и новијем књижевном језику, у којима даје своје погледе на то како треба схватити и поједине језичке

системе, и језик у целини, појављују се два обимна тома Стевановићевог дела *Савремени српскохрватски језик — Грамаћички системи и књижев-нојезичка норма*, I (Београд 1964, X + 692, друго издање 1970) и II, *Синтакса* (Београд 1969, VIII + 902, друго издање у штампи), најобу-хватнија и прва нормативна граматика савременог српскохрватског је-зика. Основано на његовом дугогодишњем раду на проучавању историје новијег српскохрватског књижевног језика и на његовим испитивањима огромног и актуелног материјала из језика најбољих литерарних ства-ралаца модерне епохе, ово Стевановићево дело остварује принципе које је он као кодификатор књижевног језика формулисао, експлицитно наводећи као најважнији принцип потребу проучавања језика најзна-чајнијих писаца који стварају језик књижевности и културе и дају му посебан печат (*Однос грамаћичара према норми књижевног језика*).

Овај Стевановићев принцип, природно, одавно је у његовим испи-тивањима био и оствариван. О томе, поред расправа чији је предмет Вук Стефановић Караџић (*Вукова интeрјункција, Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик, Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића* и др.), сведоче и расправе: *Значење неких стихова из Његошeве Луце микрокозма, Значење импeрфектa према употреби у језику П. П. Његоша* и др., као год и његов редакторски рад у изда-вању дела П. П. Његоша. А са остварењем тога принципа сигурно је најтежње везана активност професора М. Стевановића у југословенској лексикографији. Он је од почетка досад један од уредника великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који издаје Српска академија наука и уметности, и *Речника српскохрватског књижевног је-зика* Матице српске (и Матице хрватске), такође од самог почетка изла жења.

Уз овај уреднички рад, значајан је за нашу културу и рад профе-сора Михаила Стевановића као главног уредника лингвистичких часо-писа: *Јужнословенског филолога, Нашег језика, Српског дијалектолошког зборника и Библиотеке Јужнословенског филолога*, чијој научној тради-цији он даје богат допринос, као што тај допринос даје и као органи-затор многих послова у науци. и као наставник Београдског универзитета.

Уз овај јубилеј, на крају, можемо рећи да је дугогодишњи плодо-носни рад професора Михаила Стевановића отворио једну нову стра-ницу у историји српскохрватског језика и да би без његова рада наше познавање проблема тога језика било далеко непотпуније.

ЗА РЕДАКЦИЈУ

А. Пецо — Ж. Силанојчић